

ЮВІЛЕЇ

УДК 616-036,882-08(092)

П 64

Микола Потоцький

НАУКОВИЙ І ЖИТТЄВИЙ ПОДВИГ АКАДЕМІКА ВОЛОДИМИРА НЕГОВСЬКОГО

(До 100-річчя від дня народження)

У статті наведені основні віхи життєвого шляху і наукового подвигу всесвітньо відомого вченого в галузі медицини, уродженця смт Козельця, академіка РАМН Володимира Олександровича Неговського, основоположника і фундатора реаніматології – науки про закономірності згасання (вмирання) і відновлення життєво важливих функцій організму в термінальних умовах. Наукові розробки професора та учнів його школи стали підґрунтям в організації реанімаційної служби в клініках медичних закладів колишнього СРСР.

Незаперечна річ: усе, пов'язане зі смертю, викликає у кожної людини пригнічення, сум, страх, журбу, сльози. Ми рідко задумуємось, скільки мужності, енергії, психологічного та фізичного напруження потрібно лікарям у своїй повсякденній роботі, аби відстояти життя у смерті, виходити пацієнта.

Звичайно, смерть з філософських поглядів – це поняття і явище. Як поняття вона має цілу низку семантичних відтінків, котрі засвідчують скін, завершення життя, його безповоротність, зупинення властивих живому організмові ознак.

Смерть – це біологічне явище. Є народження, поява на світ. Є й завершення, припинення життєдіяльності. Смерть була, є і буде одвічною ознакою живого, допоки є життя. Життя і смерть – дві категорії, два протиріччя. І друга укорочує першу. Життя і безсмертя – також одвічні категорії, поняття, допоки живе людина на світі.

З усіх проблем, які доводиться вирішувати людству впродовж свого буття на Землі, найскладнішою, найактуальнішою залишалось розпізнання таїн життя, а разом з цим і смерті.

До вивчення суті смерті звертався ряд наук. Філософія. Біологія, зокрема й експериментальна. Політика. Релігія. Медицина з її численними глибокими спеціалізаціями – патологічна фізіологія, патологічна анатомія, танатологія, реаніматологія, геронтологія, судова медицина, судово-ветеринарна медицина, ветеринарно-санітарна експертиза тощо. Криміналістика. Література. Мистецтво. Лінгвістика. Народна творчість. Різні форми, різні жанри. Звичайно, перелік великий, а вивченість питання як було в минулому, так залишається і понині актуальним.

Природно, що людство на певному історичному етапі свого розвитку розпочало вивчення суті цього явища, яке дехто з авторів називає феноменом. Розгадка таїни феномену смерті дає можливість продовжити життя. Особливо важливо продовжити життя, коли воно припинилося раптово, у молодому віці, за

© Потоцький Микола Кирилович – доцент Національного аграрного університету.

екстремальних, як прийнято зараз мовити, умов. І в різних народів ще з глибокої сивини збереглися пам'ятки, що засвідчують мрію людини про продовження свого віку. В усних народних творах, художній літературі та мистецтві людина завжди поставала переможцем над грізною смертю.

Адже з давніх-давен і до сьогодні теза про подовження життя, особливо про його відновлення за екстремальних умов настання смерті, є наскрізно актуальною.

У боротьбу за продовження життя людини, подарованого природою єдиний раз на Землі, став наш земляк.

Володимир Неговський – все-світньо визнаний патофізіолог і реаніматолог, родоначальник та організатор реанімаційної служби не тільки на теренах колишнього СРСР.

Володимир Олександрович Неговський народився 19 березня 1909 року в містечку Козельці Чернігівської області у родині вчителів. Рід Неговських має славу дворянську історію на Чернігівщині. Сім'я шкільних учителів Олександра Тимофійовича та Варвари Семенівни Неговських була багатодітною.

Володимир Олександрович Неговський, академік РАМН

Дітей було дев'ятеро. Жили в бідності. Мати була строгою, однак у всіх дітей до кінця життя вважалась беззаперечним авторитетом. Вона навчила синів і дочок готувати, працювати на городі, прибирати, прати. Володя заробляв улітку, пас не тільки свою корову, а й сусідів. Священик, чию корову він також пас, пригощав увечері пастушка пшоною кашею, яку малий сприймав як вершину розкоші. У дитинстві Володя захворів на кістковий туберкульоз, застудившись ранньої весни... Разом із шкільним товаришем вирішив перейти по льоду Десну, щоб наламати розквітлої верби. Крига провалилася, і Володя потрапляє в ополонку. Добре, що друг не розгубився – ліг на лід, зняв із себе пасок і витягнув потопаючого на берег. Тринадцять місяців у лікарні, сім операцій на гомілці правої ноги. Довелося часто їздити до Києва, в клініки. І можна допустити, що хвороба у ранньому віці наштовхнула Володю Неговського на вибір майбутньої професії. "Я все більше переконувався в тому, що повинен стати лікарем". Хлопчик мріяв, що його пацієнти легше хворітимуть і не вмиратимуть рано. Хотів збудувати лікарню, в якій не буде моргу.

По закінченні школи в 1928 р. В. Неговський вирішив їхати до Москви. На милицях, до того ж у місті ні родичів, ні знайомих. Сина підтримав батько. Нашкребли на дорогу тринадцять рублів, дали хліба та сала. Але де ночувати? Куди податися? Він обрав місце на паперті храму Христа Спасителя і ночував там між колонами шість ночей, загорнувшись у старе пальто. "Речей у мене ніяких не було, тому турбота про їх зберігання відпадала". Харчувався абітурієнт головним чином хлібом і помідорами. Конкурс на медичному факультеті 2-го Московського університету був великим. В. Неговський витримав усі іспитові випробування, набрав достатньо балів і був зарахований студентом. У ту пору він ходив на двох милицях. Згодом, уже на третьому курсі, викинув одну милицю, а потім – й іншу. Став ходити з паличкою.

Розмірковуючи про долю вченого, задумуєшся, що керувало ним в дитинстві, отрочтві й юності, щоб стати таким, яким він став. Відомо, що багатьох людей тяжке дитинство калічить на усе життя. В. Неговський, вихований на традиціях поваги до людини, співчуття до неї, а не до себе. Це робило юнака-інваліда наполегливим, заповзятим і цілеспрямованим, тому його наукова кар'єра з кожною

Монографія

життєвою сходинкою ставала все вищою і вищою.

На студентській лаві ще більше розгорілась іскра пристрасті, любові до пізнання, до медичних дисциплін. Вона і привела допитливого другокурсника до всесвітньо відомого патофізіолога академіка О.О. Богомольця, завідувача кафедри патологічної фізіології. Під його керівництвом студент В. Неговський робить перші наукові кроки.

Другим учителем у студентські роки, який наштотував Володимира Неговського на ідею відновлення життєвих функцій органів, був проф. Ф.А. Андреев, який ще в 1913 р. видрукував статтю "Опыты восстановления деятельности сердца, дыхания и функции центральной нервной системы".

Отримавши диплом у 1933 р., випускник В.О. Неговський працює практичним лікарем здоров'я Високівської фабрики Клинського району Московської області. Влітку 1934 р. влаштовується на роботу в патофізіологічну лабораторію Інсти-

титу гематології і переливання крові професора С.С. Брюхоненка, одного з перших авторів апарата штучного кровообігу – автожекатора. В інституті проводилися дослідження з оживлення організму тварин. В.О. Неговський бере в них активну участь. Ідеї боротьби зі смертю повністю заволоділи молодим дослідником. Зібрані експериментальні дані стали матеріалом першої наукової роботи "Влияние коагуляторов и стабилизаторов крови на изолированную кишку кролика".

Згадуючи про цей період свого життя, він писав: "Ідея застосування штучного кровообігу з метою реанімації була пов'язана з С. Брюхоненком і, без сумніву, була прогресивною і корисною. Однак ученим він не був... він був винахідником... і застосовував штучний кровообіг без вивчення елементарних фізіологічних процесів... Паралельно брав участь у всіх дослідах з оживлення, які проводив Брюхоненко. Як правило, ці дослідні зводилися до кровопускання, а згодом – до стандартного оживлення собак за допомогою штучного кровообігу. Звичайно, такі експерименти присвячувалися відвідуванню відповідальних делегацій... Делегації від'їжджали, і оживлені собаки на другий день гинули. Всіляка наука з оживлення припинялась до наступного подібного експерименту".

Чим глибше Володимир Неговський розмірковував над темою, що захопила його, тим рельєфнішими ставали кроки щодо подальших дій. Зрештою, відважився написати листа голові Раднаркому, в якому обґрунтував необхідність вивчення закономірностей настання смерті і можливостей її відвернення. Автор листа просив виділити групу співробітників і базу, де б вони могли проводити роботу в цьому напрямку. Незабаром Володимира Неговського викликали до управління наукових інститутів Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР. І його завідувач повідомив: "Ми одержали вказівку Раднаркома задовольнити Ваше прохання, ми даємо Вам штат 7 чоловік, а з М.Н. Бурденком (видатний нейрохірург, академік, директор Інституту нейрохірургії АМН СРСР. – М.П.)

Олександр Тимофійович Неговський (батько), Варвара Семенівна Неговська (мати)

домовимось, щоб він Вас взяв до себе в Інститут". І тут же додав: "Ви ставите вельми сміливі задачі. Але не лякайтесь їх. На моїй пам'яті літаки тільки почали підніматись у повітря, робити свої перші кроки, а тепер авіація здійснює цілі дива. Робіть перші свої кроки в боротьбі зі смертю, а потім подальші дослідження також приведуть Вас до незрівняно великих успіхів у Вашій роботі".

Урядове благословення окрило молодого науковця. Зігрівало й те, що академік М.Н. Бурденко одним з перших зрозумів і оцінив теоретичне й практичне значення його наукових пошуків. Він допоміг В.О. Неговському. А були й такі, що сприймали його ідеї з обережністю. Інші відверто не погоджувалися. Така вже вона, правда життя: скрізь, де народжується нове, треба добре напружитись, треба мати настирливість і силу.

Так, зусиллями нашого земляка у серпні 1936 року була створена перша в світі спеціальна лабораторія, яка мала назву "Відновлення життєвих процесів при явищах, подібних до смерті". Згуртував Володимир Олександрович навколо себе таких же, як і сам, здібних, заповзятливих, кмітливих і винахідливих наукових співробітників та інженера. Одне слово – одностудців. Організована патофізіологічна лабораторія містилася у стінах Інституту нейрохірургії. Як згадує В.О. Неговський: "Уже з грудня 1941 року я почав працювати над узагальненням даних, одержаних до початку війни. Я був переконаний, що розробка цих матеріалів може привести до практично важливих висновків, які можуть бути використані при лікуванні поранених на фронті. Я працював без вихідних, до кінця 1942 року в мене з'явилися голодні набряки". У лютому 1942 р. він став кандидатом, а через рік – доктором наук. Весною 1943 року доктор медичних наук, керівник лабораторії В.О. Неговський створює реанімаційні бригади, які працюють на передовій фронті. Їм вдалося повернути до життя кількох поранених. Першою такою людиною був солдат Валентин Черепанов, який звідтоді святкував двічі на рік свій день народження.

У 1946 році ця лабораторія стала самостійною науковою установою в системі Академії медичних наук СРСР – Лабораторія загальної реаніматології, а ще згодом названа науково-дослідна лабораторія була перетворена в Науково-дослідний інститут загальної реаніматології (1985). Упродовж 52 років Володимир Олександрович був беззмінним керівником цієї наукової установи, з 1988 р. і майже до відходу за світи – радником директора НДІЗР РАМН.

То що таке реаніматологія? В 1961 році на Міжнародному конгресі травматологів у Будапешті В.О. Неговський запропонував йменувати реаніматологією науку, яка вивчає закономірності вмирання і оживлення організму з метою відпрацювання найбільш ефективних методів профілактики і відновлення життєвих функцій, які згасають або тільки що згасли. Термін, створений дослідником, увійшов у нашу вітчизняну і світову медичну термінологію і не тільки став зрозумілий фахівцям. Це поняття достойно презентується у житті. Реаніматологія як наука вельми молода і нова, але її успіхи знайшли широке застосування у клінічній практиці. В кожному районному центрі в лікарні є реанімаційне відділення, де йде боротьба за життя людини, яка перебуває у термінальному стані.

Організатором і "батьком" реанімаційної служби на терені Радянського Союзу є Володимир Олександрович. Розроблені інтенсивні методи терапії в реаніматології дали поштовх до створення організаційно цілісної системи служби. І все це дає сміливість досліднику і його колегам. Спочатку були декілька реанімаційних ліжок при відділеннях лікарень м. Москви. Затим – виїзні реанімаційні центри – все це перші кроки, прототипи, а тепер сформувалася система служби – реанімаційні відділення лікарень. Організація реанімаційних відділень бере початок з 1964 року.

Наполегливою працею В.О. Неговського і його співробітників зроблене обґрунтування, що період умирання організму має основні стани: передагональний стан (передагонію), агонію і клінічну смерть. Важливу роль у розвитку теоретичних і практичних знань у галузі реаніматології відіграло формування концепції постреанімаційної хвороби. Було помічено, що після відновлення самостійної серцевої діяльності і дихання упродовж перших годин, а іноді й днів організм піддається шкідливій дії процесів, які є наслідком перебування в термінальному стані (гіпоксія, ацидоз, інтоксикація токсичними речовинами порушеного обміну речовин). Сучасні досягнення реаніматології змінили уявлення про смерть. Коли раніше вважалось, що боротися за життя людини необхідно до останнього подиху, до останнього удару серця, то зараз лікарі-реаніматологи ведуть наступ на смерть не тільки в час згасання серцевої діяльності, але й після зупинки серця, допоки не настали необоротні зміни в головному мозку, допоки не настала біологічна смерть.

Класик патофізіології, академік О.О. Богомолець у 1927 році писав: "Медицина зуміє замінити для більшості людей наглу смерть природною, фізіологічною, коли на схилі днів, з природним помарнінням організму згасає інстинкт життя, і смерть прийде на зміну безболісній старості, як солодкий сон без мрій, як довгоочікуваний відпочинок".

У науково-дослідній лабораторії продовжувалися широко досліджуватися питання патофізіології, профілактики і терапії термінальних станів, викликаних різними причинами (травма, крововтрата, сепсис, інфаркт міокарда, утоплення, електротравма, асфіксія новонароджених та ін.), зокрема, вивчаються етіологія і патогенез фібриляції шлуночків серця і можливості її припинення за допомогою імпульсів електричного струму. На підставі цих робіт були створені і запроваджені в клінічну практику дефібрилятори. За цикл робіт з електроімпульсної терапії В.О. Неговський і співробітник лабораторії Н.Л. Гурвич у складі групи вчених були удостоєні Державної премії СРСР.

Великою заслугою В.О. Неговського є формування концепції "після-реанімаційна хвороба", суть якої: порушення життєво важливих органів можуть виникнути не тільки в процесі вмирання чи в період клінічної смерті, але і в ранньому відновлювальному періоді як наслідок важкої гіпоксії й інтоксикації організму продуктами порушеного обміну і бактеріальної флори. В.О. Неговським та його співробітниками (О.М. Гурвич та Є.С.Золотопріліною) була видрукувана фундаментальна монографія "Постреанимационная болезнь" (російською (1978, 1987) і англійською мовами), яка, за визначенням П. Сафара, "...є історичною класикою... дасть вплив на майбутнє реаніматології".

Реаніматологія – це тонка фізіологічна наука, вище і значущіше якої в медицині, здається, немає (І.С. Колесников). Завдяки успіхам реаніматології стало можливим виконання складних оперативних втручань, ах до пересадки органів, ефективне лікування в післяопераційному, післятравматичному періодах, при важких ендогенних та екзогенних інтоксикаціях.

Нині в НДІЗР РАМН, створеному генієм В.О. Неговського, досліджуються механізми розвитку різних видів гіпоксії, роль цитолінів, змін водно-електролітного і білкового балансів центральної гемодинаміки, дихання, ендокринної та імунної згортаючої і протизгортаючої систем при критичних, термінальних і постреанімаційних станах. Продовжуються нейрохімічні, біохімічні, цитологічні, електрофізіологічні і функціональні дослідження постгіпоксичної енцефалопатії. Удосконалюються способи оцінки важкості станів, адаптивних можливостей організму і результатів терапії для прогнозу перебігу і наслідків термінальних станів та ін.

Ім'я професора В.О. Неговського занесено в список великих медиків ХХ століття. В цьому почесному списку В. Рентген, В. Флемінг, відкривач пеніциліну, З. Ваксма, першостворювач стрептоміцину, Х.Бернард, який першим у світі провів трансплантацію людського серця, В.П. Деміхов, котрий першим здійснив пересадку легень у собак, і Володимир Неговський, Padre Reanimazioni ("батько реаніматології", за визначенням італійців).

В.О. Неговський брав участь в організації міжнародних конгресів, з'їздів, симпозіумів, головував на них, активно співробітничав, зустрічався і листувався з провідними вченими майже всіх країн. Серед них – Р. Safar, W.C. Shoemaker, M.N. Weil, G.P. Novelly, G. Giron, P. Baskett, H. Hillman, L. Rey, W. Juzcys, K.A. Hossmann, L. Lareng, M. Marois та ін.

У переддень 80-річчя В.О. Неговського видатний англійський учений Пітер Сафар писав йому: "Вас завжди будуть вважати в світі основоположником реаніматології... Я навчався на Ваших концепціях і баченнях".

Актуальність наукових висновків і їх значення для науково-технічного прогресу в охороні здоров'я принесли визнання вченому в СРСР і за кордоном. В.О. Неговського, доктора медичних наук, професора, обирають членом-кореспондентом (1969), академіком (1975) Російської академії медичних наук, доктором honoris causa Познанської медичної академії, пожиттєвим почесним членом Європейської ради з реанімації, іноземним членом-кореспондентом Тулузької академії, Словацької академії наук і мистецтв, почесним членом наукових медичних товариств багатьох держав.

Академік РАМН В.О. Неговський за своє життя створив велику наукову школу патофізіологів і реаніматологів, ним підготовлено понад 90 кандидатів і 18 докторів наук. За видатні заслуги в розвитку медичної науки, підготовку наукових кадрів він двічі удостоєний Державної премії СРСР (1952, 1970), нагороджений орденами Леніна, Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, "Знак Пошани", Вітчизняної війни II ступеня, "За заслуги перед Вітчизною" IV ступеня, багатьма медалями, почесними грамотами Російського та зарубіжних наукових і громадських товариств – золота медаль Радянського фонду миру, Мессінського і Клівлендського університетів, Італійського радіо і телебачення. Піпсбурзький університет видав Володимирі Олександровичу свідоцтво про визнання. Ім'я нашого земляка занесено в італійську книгу "Великі імена ХХ століття". На золотій медалі, яку вручив депутат італійського парламенту, написано: "Володимирі Неговському, який відбирає життя у смерті".

Фундаментальні дослідження академіка РАМН В.О. Неговського узагальнені в 12 монографіях і підручниках, вони перекладені на 16 мов світу – Італія, Голландія, Іспанія, Німеччина, США, Польща, Румунія та ін. Видрукувано понад 400 наукових статей, з них 100 в зарубіжних журналах. Монографія "Основи реаніматології" витримала три видання. Це перше видання в СРСР з цієї галузі, по ньому вчать лікарі-реаніматологи Росії й зарубіжжя. Упродовж тривалого

часу В.О. Неговський працював заступником редактора журналу "Анестезиология и реаниматология", був членом редколегій журналів "Патологическая физиология и экспериментальная терапия", "Resuscitation" та ін.

Читаючи фундаментальні наукові праці з реаніматології й патофізіології та науково-популярні статті і брошури, а тим більше почувши хоч один раз його виступ перед аудиторією (автор цих рядків мав радість слухати лекцію в будинку політосвіти в Козельці 1956 р.), глибоко переконаєшся, що Володимир Олександрович Неговський – учений різнобічного таланту, з енциклопедичними знаннями, винятковою науковою інтуїцією до всього нового і великим клінічним та практичним досвідом. Мав прекрасні людські якості – надзвичайну працьовитість, виняткову цілеспрямованість та організованість, незгасаючу енергію, постійний науковий неспокій.

В.О. Неговський черпав наснагу у напруженій праці, за природою був великим життєлюбом, багато мандрував, любив туристичні і лижні походи, насолоджувався красою природи, любив Баха, Гойю, Боттічеллі.

Невтомна праця ученого, його вагомий внесок у створення науки про відновлення життєвих функцій в умираючих людей принесли йому світове визнання.

В.О. Неговський прожив довге плідне творче життя. Відійшов у вічні світи 2 серпня 2003 року.

В статье излагаются основные этапы жизненного пути и научного подвига всемирно известного ученого в области медицины, уроженца г.т. Козельца, академика РАМН Владимира Александровича Неговского, основоположника и создателя реаниматологии – науки о закономерностях угасания (умирания) и восстановления жизненно важных функций организма в терминальных условиях. Научные разработки профессора и учеников его школы положены в основание организации реанимационной службы медицинских учреждений бывшего СССР.

The article is about the main stages of life and the scientific exploits of the world famous scientist in the field of medicine, Volodymyr Olexandrovich Negovsky, native of Kozelets town, member of the Russian Akademy of Medical Science, the founder of reanimation science, the science of conformity of dying and the recovering of the vitally important functions of the organism in terminal conditions. His principles were used in the establishment of a Resuscitation Medicine at medical institutions of the former USSR.

